

Filosofiaa, joka ei ole vain korvien välissä

■ OUTI LAUHAKANGAS

Pentti Määttänen: *Toiminta ja kokemus. Pragmatistista terveen järjen filosofiaa*. Gaudeamus 2009.

Taideteollisen korkeakoulun filosofian dosentti Pentti Määttäsen uusin teos, *Toiminta ja kokemus*, kirkastaa entisestään hänen länsimaisen filosofian kokonaisuutensa. Määttänen ei näe mitään syytä käyttää hämääriä ja näennäistieteellisiä käsitteitä, eikä hän tarjoile lukijoita hurmaavia uusia hokkuspokkus-selitysmalleja. Riittää, kun selittää, miten asiat ovat. Riittää, kun näyttää, mitä taustaoleuksia ei pidä hyväksyä. Jos voidaan todeta, että jokin käsite on käynyt tarpeettomaksi, siitä on luovuttava. Määttänen rohkaisee lukijoita tulemaan toimeen tiedollisen epävarmuuden kanssa. Voidaan lähteä siitä, että jotkin totuudet jäävät aina tunnistamatta, mutta tästä ei seuraa, että kaikki olisi pelkkää harhaa, sopimustenvaraisesti nimettyä käsittekerennelmaa. Pragmatis-

ti asettaa filosofian perusongelman toisin kuin perinteinen ulkomaailman käsitteeseen tukeutuva filosofia. Emme ole vain ”mieliä” ja niinpä ymmärrämme ihmisinä maailmaa siinä määrin kuin osaamme toimia siinä. Myös kielellinen vuorovaikutus on kokemuksen piiriin kuuluva asia.

Pragmatistisen lähestymistavan toinen tärkeä ero perinteiseen analyttiseen filosofiakäsitykseen on, että siinä pidetään havaitsemista vain osana toimintaamme. Kokemus on havaintokokemustamme laajempi käsite. Uusia asioita, totuuksia ja näkökulman vaihdoksen tarpeita tulee esiin, kun aistit harjaantuvat. Silti aistit aina valikoivat tiettyjä asioita käyttäytymisen syiksi. Tästä antaa kehittyvä aivotutkimuskin jatkuvasti lisätietoa. Jos havainnot tulkitaan, ne tulkitaan aina käsitteiden avulla. Tästä ei silti seuraa, että kaikki kokemuksemme olisi vain käsitteitä käyttävän kielen varassa. Niin aistien kuin tieteen instrumenttien ominaisuudet vaikuttavat siihen, mitkä piirteet maailmasta tulevat kokemuksen kohteiksi. Vastaavasti tieteen (ja taiteen) välineiden, metodien sekä kysymysten asetelun kehitys ja muutokset vaikuttavat yleiskuvaamme todellisuudesta. Yksi tärkeä ihmisen käyttämä instrumentti on tietysti myös loogisia periaatteita soveltava rationaalinen ajattelu, joka on parhaimmillaan vahvempaa kuin pelkkiin empirisiin yleistyksiin perustuva päättely. Silti ajattelun normitkin ovat kokemuksen perustuvan tiedonhankinnan tuotteita, eivät mitään kaiken ulkopuolella säteileviä edellytyksiä, puhtaita käsitteitä, a priori.

Pragmatismi tekee mahdolliseksi luonnon ja kulttuurin (sym-

bolisen ajattelun) vastakkainasettelun purkamisen. Tärkeä lähtökohta on jo siinä, että biologisen olennon ajattelemisen kriteerit eivät liity ainoastaan symbolien keskinäisiin suhteisiin. Ajattelun ja normatiivisuuden lähde ei ole säännöissä, vaan ihmisen ja luonnon vuorovaikutussuhteissa, Määttänen kirjoittaa. Lisäisin tähän, että tietyissä toistenkin lajien yhteisöissä vuorovaikutteinen ajattelun ja tapojen kehitys on oletettavaa. Tietomme eläinyhteisöistä on vain vielä niukkaa. Määttäsenkin mielestä on liian kapea käsitys olettaa, että vasta luonnollinen kieli mahdollistaa merkitykset ja että muihin asioihin liitetyt merkitykset olisivat myös kielestä peräisin. Pragmatistisissa keskeisen *tavan* muodostumisen mekanismi ei edellytä inhimillistä tietoisuutta ja symbolisen ajattelun kykyä.

Ihminen kokee maailman toimintamahdollisuuksina. Myös ajattelun perusmekanismi on toiminnan ennakointi. Tulevaisuuden ennakoiminen perustuu kokemukseen menneestä, aikaisemman muistamiseen. Ennakointi perustuu siihen, että olosuhteet ja toimijat ovat melko pysyviä. Tilanteet toistuvat ja syntyy toiminnan tapoja. Sosiaalipsykologina vakuutun pragmatistisesta terveen järjen filosofiasta, jossa lähdetään siitä, että tietoisuuden alkuperä on toisten toimintaan kohdistuvassa ajattelussa, monimutkaisessa sosiaalisten vuorovaikutusten verkostossa ja hierarkiassa. Tämähän on myös luonnollisen kielen edellytys. Määttänen viittaa kanadalaisen neuropsykologi Merlin Donaldin huomioon tietoisuuden syntymekanismeista. Kun ihmisen on pakko ajatella useita tapahtumakulkuja samaan aikaan,

syntyy kognitiivista etäisyyttä valitsevaan tilanteeseen. On kyettävä tulkitsemaan toisen aikomuksia ja ilmaisemaan omia.

Donaldin huomiot saavat tukea neurologi Marco Jacobonin tuoreesta kirjasta *Ihmisten peilaus. Kytkeytymisemme uusi tiede* (suom. Kimmo Pietiläinen). Peilineuronit koodaavat havaittuun toimintoon liittyvän intention eli aikomuksen. Jacoboni olettaa vauvan aivojen peilineuronien syntyvän itsen ja toisen vuorovaikutuksista. Näitä aivosoluja, joita opimme käyttämään toisten ihmisten mielentiloja ymmärtääksemme, käytämme myös rakentamaan itsen aistimuksen. Kiinnostus toiseen näyttää synnyttävän kiinnostuksen itseän. Näemme peilineuroneilla itsemme toisissa ihmisissä.

Määttäsen kirja on filosofisena kannanottona selkeä ja suora. Sen kriittinen ote perustuu johdonmukaiseen Charles Peirce ja John Deweyn pragmatismien välineistöön, jota käytettäessä filosofisen selittämisen traditiot kartesiolaisuudesta uskantilaisuuteen saavat kyytiä. Kirjan soisi vaikuttavan ainakin perinteisen tieteenfilosofian linnoitusten ulkopuolella. Kun Määttäsen puhuu toiminnasta, ei tuon käsitteen yhteiskunnalliseen merkitykseen viitata kuin häivähdyksenomaisesti. Hän kirjoittaa sosiaalista tilaa muuttavista innovaatioista, joiden avulla ihmisten toiminnan tavat muuttuvat. Kovien ja pehmeiden tosiasioiden, luonnon ja kulttuurin, nivoutumisen ilmenee siten, että symbolinen toiminta muuttaa kovien tosiasioiden maailmaa. Toiminnan ennakoinnin (eli ajattelun) muuttuessa toiminnaksi yhteiskunta ilmentää itseään myös kovina tosiasioina.

On järkeenkäypää, ettei tämänkaltaista ajattelua voi palauttaa aivotointojen kuvaukseen. Parempi onkin kysyä, mikä on aivotointojen osuus käyttäytymisen säätelyssä. Aivotutkimus ei vapauta psykologiaa laajemmasta tehtävästään yrittää ymmärtää ja selittää aktiivisen toimijan käyttäytymistä.

Määttäsen muistuttaa, että toiminta on aina suhteutettava toimijan uskomuksiin, tarpeisiin, päämääriin ja keinoihin kussakin tilanteessa. Vaikka käsitteellinen ajattelu ja kulttuuriin sosiaalistuminen vaikuttavat merkittävästi siihen, millaisena maailma havaitaan ja millaiseksi se tulkitaan, toiminnan fysikaaliset ehdot eivät siitä miksiäkään muutu. Kysymys on vain siitä, mikä on niiden asema inhimillisen toiminnan kokonaisuudessa. Pragmatisti ei suostu sulkeutumaan pois todellisuudesta harrastaakseen filosofiaa.

Kirjoittaja on helsinkiläinen valtiotieteiden tohtori, tutkija ja tietokirjailija.